

SOVJETRYSK OPINIONSBILDNING

Av professor *GUNNAR HECKSCHER*

AMERIKANSK sociologi ägnar ett växande intresse åt vad man kallar »communications». Ordet hänför sig icke till samfärdseln i egentlig mening — vägar, järnvägar osv. — utan till kommunikationen mellan människorna inbördes och mellan samhället och individerna — opinionsbildningens teknik. Den pressforskning, som sedan länge förekommit, ställes därmed in i ett större sammanhang, och film, radio, television osv. bli föremål för studium ur samma synpunkter.

Naturligt är också, att problemet både erbjuder särskilt intresse och kan särskilt planmässigt studeras när det gäller diktaturen. Kanske finns det icke någon punkt, där modern diktatur mera skiljer sig från äldre tiders despoti än just denna. Den moderna, totalitära diktaturen har av demokratien lärt masspåverkans betydelse och något om dess metoder och sedermera utbildat metoderna till fulländning. Ingen framtidsskildring av typen »Brave new world» eller »1984» har heller kunnat undgå att ställa denna fråga i centrum. Tillika med det ömsesidiga medborgerliga spioneriet utgör den statskontrollerade pressen, radion m. m. det kanske mest outhärdliga draget i nazistisk och kommunistisk diktatur: de verka ständigt och äro nästan omöjliga att komma ifrån.

Ryska forskningsinstitutet vid Harvard University har i klart medvetande härom som första volym i sin skriftserie publicerat en studie över opinionsbildningen i Sovjetunionen.¹ Författaren, Alex Inkeles, torde vara av östeuropeisk härkomst och behärskar i varje fall ryska språket tillräckligt väl för att kunna begagna originalkällorna. Däremot tyder intet på att boken grundar sig på självsyn, och det försiktiga framställningssättet tyder på att förf. icke avsett att vädra några ressentiment, vilket otvivelaktigt är en förtjänst. Å andra sidan är det en svaghet — om vilken han

¹ *Alex Inkeles: Public opinion in Sovjet Russia. A study in mass persuasion. Harvard University Press. Cambridge (Mass.) 1950.*

själv är medveten — att han icke kunnat utföra systematiskt planerade studier på ort och ställe utan varit hänvisad uteslutande till publicerade källor. Sannolikt skulle emellertid detta ha förblivit fallet, också om han besökt Sovjet. Det finns väl ingen anledning förmoda att de ryska myndigheterna skulle ha befunnits villiga att ställa annat material till hans förfogande än det som ändock var känt i utlandet. Frånvaron av självsyn är utan tvivel en brist i arbetet, men det är knappast en brist som författaren kan göras ansvarig för.

En huvudtes i framställningen är att den sovjetryska opinionsbildningens teknik liksom dess innehåll utvecklats under starkt inflytande från leninistisk teori. Inkeles menar tydligen, att de ur västerländsk demokratisk synpunkt mest stötande dragen i nutida rysk opinionsbehandling faktiskt innebära ett logiskt fullföljande av Lenins tankegångar.

Sambandet kan skisseras på följande sätt. Kommunismen kan bli verklighet först sedan en ny människotyp vuxit fram. Först då kan staten på förutsatt sätt »förtvina» och dess tvångsmakt avvecklas. Till dess uppbares socialismens samhälle av den organiserade revolutionära elit som utgör arbetarklassens »generalstab». Och denna generalstab måste dra massorna med sig utan att bry sig om vad de i sitt ännu oupplysta tillstånd själva kunna önska. Ideologerna skola vara anförare, icke »följa efter arbetarna och beundra deras ryggtavlor». Under denna långa övergångsperiod är det socialistiska samhället sålunda en jättelik skola, där massorna skola lära sig kommunismen. Ideologerna, den klassmedvetna eliten, dvs. det kommunistiska partiet och dess ledare, spela i denna skola lärarens roll. De skola övertyga massorna om de kommunistiska trossatser, vilkas riktighet är obestridlig och för eliten bekant. Den disciplin som uppehålls i »skolan» stämmer mera med traditionell än med modern pedagogik. Lärarna skola icke dra sig för att straffa, om någon visar sig olärd, och deras uppgift är ingalunda i första hand att skapa en vänlig atmosfär omkring sig. De ha intet att lära av massorna beträffande förkunnelsens innehåll, men desto mera i fråga om dess form — taktiken, hur man skall få folket med sig osv.

Lenin hade måhända icke gjort fullt klart i vilken utsträckning detta övertygelsearbete skall bygga på elevernas, dvs. det ryska folkets, fria medverkan och i vilken mån det kan vara befogat att gripa till rottingen, till tvångsåtgärder. Stalin har mindre tvekan på den punkten. I hans medborgarskola intar rottingen också rent

principiellt en hedersplats. Tvångsåtgärder äro berättigade och påkallade i två fall. Det ena är om majoriteten är övertygad men minoriteten tredska. Mot en efterbliven, borgerligt sinnad minoritet är tvång alltid tillåtet. Det andra fallet inträder om massorna ännu icke äro färdiga att godtaga partiets väsentligen kloka politik, »och partiet icke vill och icke kan vänta tills massorna av egen erfarenhet hunnit lära att partiets politik är den riktiga». När det är bråttom, behöver partiet alltså inte vänta tills flertalet hunnit nå den erforderliga insikten. Att detta är en konsekvens av tanken om den klassmedvetna elitens avgörande inflytande, torde icke behöva särskilt framhållas, lika litet som att de angivna båda fallen vid behov kunna täcka alla föreliggande möjligheter.

För opinionsbildningens teknik följa härav bestämda konsekvenser. Den första och viktigaste är, att ansvaret för de opinionsbildande krafterna — till både form och innehåll — helt ligger hos partiet. Den sovjetryska staten har formellt icke något informations- eller propagandadepartement; för dithörande uppgifter svarar det kommunistiska partiet, som innefattar den klassmedvetna elit, som fått sig det politiska »lärarkallet» anförtrott. Det vore oriktigt att säga att bolsjevikisk teori bortser från den allmänna opinionens betydelse. Tvärtom: den fäster stort avseende vid denna, såsom en faktor att räkna med. Det gäller emellertid icke att följa opinionen, utan att föra den med sig så snabbt som möjligt efter att först ha konstaterat dess innebörd. Detta är tekniska och taktiska spörsmål, som emellertid i sovjetlitteraturen ägnas förhållandevis ringa uppmärksamhet i jämförelse med innehållet; och att dettas riktighet kan bedömas uteslutande genom exeGES ur Marx', Engels', Lenins och Stalins skrifter, därpå vågar ingen hysa ett ögonblicks tvivel.

Själva det sovjetryska statsskicket, med sin »demokratiska centralism», har också avgörande betydelse för opinionsbildningens karaktär. Den »demokratiska centralismen» betyder som bekant att alla organ utses genom val och att sträng partidisciplin tillämpas därinom, samt att de högre organens beslut äro obönhörligt bindande för alla lägre organ. Någon »lokal självstyrelse» ingår icke i systemet, om därmed förstås att de lokala organen skulle ha någon gentemot centralmyndigheten skyddad frihetssfär. Detta system gäller såväl inom staten som inom partiet. Då emellertid enligt marxistisk-leninistisk teori alla partimotsättningar endast äro utslag av klassernas kamp om makten över produktionsmedlen, kan i en socialistisk stat endast ett parti förekomma — eventuell

opposition mot detta måste enligt sakens natur alltid vara präglad av kapitalistiskt-kontrarevolutionära strävanden. Det enda partiet behärskar sålunda alla val, och dess agitation och propaganda inför dessa är samtidigt agitation och propaganda för staten själv.

Partiets mäktigaste organ, politbyrån, utövar ledningen av denna verksamhet liksom av allting annat (partikongresserna äro sällsynta och ha endast formell betydelse). Under politbyrån skapades redan från början ett särskilt partiorgan, en avdelning för agitation och propaganda (Agitprop). Detta organs uppgifter reglerades formellt 1921. Under 1930-talet uppdelades emellertid avdelningen och fick dessutom lämna ifrån sig en rad av sina uppgifter. Man övervägde under denna tid att icke ens inom partiet ha någon särskild propagandaavdelning utan att på varje område överlämna agitation och propaganda åt de avdelningar som i övrigt voro verksamma där: partiets jordbruksavdelning skulle svara för propagandan bland jordbruksbefolkningen, dess transportavdelning för propagandan bland transportarbetarna osv. Detta system fungerade dock icke tillfredsställande, och sedan kritik framförts bl. a. av Sjdánov återupprättades 1938 ånyo en enhetlig avdelning för agitation och propaganda av alla slag och på alla områden.

Inom propagandaavdelningen finnas över tio sektioner med särskilda uppgifter. Propagandasektionen svarar för att den marxistisk-leninistiska utbildning och undervisning, som lämnas partimedlemmarna och intelligentsian, är ideologiskt riktig. För pressen finnas tre sektioner: för central, regional och lokal press. Därtill komma sektioner för massagitation, film, radio, skola, kulturell upplysning, litteratur, konst och vetenskap. Avdelningen som helhet lyder under en direktör (denna befattning innehades en tid av Sjdánov); under denne stå några vicedirektörer, vardera med en grupp av sektioner under sig, samt de särskilda sektionscheferna. Denna organisation i partiets centrum har sedan sin mer eller mindre fullständiga motsvarighet även i de regionala och lokala partiorganisationerna.

Under denna rikt förgrenade och mäktiga apparat lyder nu den opinionsbildande verksamheten i Sovjetunionen. I princip går denna efter två linjer, vilka med sovjetrisk terminologi benämnas dels propaganda, dels agitation. Mellan dessa båda begrepp upprätthålles en ganska bestämd skiljelinje. Propagandan inriktas på att överbringa ett större antal idéer till det kvalificerade fåtalet, agitationen däremot att för de många människorna klargöra ett

fåtal idéer. Borgerlig propaganda och agitation avses syfta till massornas underkuvande och förledande, dess kommunistiska motsvarigheter däremot till att göra massorna medvetna om sanningen. Den kommunistiska propagandan — som är en förutsättning för framgångsrik agitation, eftersom den bl. a. skall riktas till tidningsmän och andra agitatorer — klargör närmast för intelligentian Marx', Engels', Lenins och Stalins läror samt partiets historia och uppgifter. Den kommunistiska agitationen är medlet att utbilda och utveckla massorna i den rätta andan. Den arbetar dels genom direkt, personlig påverkan, dels genom press, radio, film osv. Propagandan går likaledes delvis genom press och radio men koncentreras dock främst till partiskolorna, vilka i sin tur äro av många olika typer. Den lägsta gruppen utgöres av partidistriktsskolorna. 1948 existerade dessa till ett antal av 6 000, med ett sammanlagt antal av 200 000 elever, som vid åtta månaders kvällskurser en eller ett par gånger i veckan (i allt 160 lektionstimmar) studerade partiets historia, partiets och sovjetstatens struktur, femårsplanen samt geografi. Närmast följa regionala skolor av olika slag; 1947 undervisades vid 178 sådana skolor 30 000 elever dels i tvååriga grundutbildningskurser, dels i nio månaders fortbildningskurser. I den högre partiskolan undervisades 1947 dels i treårig grundutbildningskurs, dels i nio månaders fortbildningskurs 1 000 elever. Slutligen tillkommer den 1946 grundade samhällsvetenskapliga akademien. Uppenbarligen är det väl sörjt för den propaganda, som avser att fostra goda och ideologiskt drivna kommunister. Det är ju också känt att den skolning som här meddelas ej blott riktar sig till det ryska sovjetpartiets egen personal utan också till åtskilliga personer i dess filialpartier i andra länder. Även flera svenska kommunister ha fått utbildning i dylika skolor.

Såsom redan framhållits är pressen inriktad ej blott på massagitation utan även på mera kvalificerad propaganda; därtill komma dess insatser i själva det organisatoriska arbetet. Belysande ur dessa synpunkter är den statistik dr Inkeles meddelar över innehållet i Pravda och Izvestija under 12 månader 1947—48, beräknat efter det procentuella spaltutrymmet (se nästa sida).

Man bör blott akta sig för att förmoda, vare sig att dessa siffror äro representativa för hela pressen eller att de utan vidare äro jämförliga med motsvarande uppgifter för västerländsk press. Lokalpressens material torde vara betydligt mindre omväxlande, och vidare är att märka tidningarnas ringa omfång, två till sex sidor, som försvårar variation i varje särskilt nummer. Om en sovjet-

Spaltutrymmets fördelning i Pravda och Izvestija 1947/48.

	Pravda	Izvestija
<i>Inrikesnytt:</i> Jordbruk.....	17,5	16,0
Industri.....	13,6	12,5
Statlig förvaltning.....	11,3	15,7
Kommunistpartiet.....	7,2	4,8
Konst, teater, film, musik, vetenskap, uppfostran.	5,2	6,3
Militära nyheter.....	1,5	1,6
Idrott.....	0,6	0,6
Övrigt.....	0,8	1,3
	57,7	58,8
<i>Utrikesnytt:</i> Väst-Europa.....	13,3	11,2
Sovjet-Europa.....	6,9	6,8
Världsnyheter.....	3,9	4,4
U. S. A.....	3,4	2,4
Fjärran Östern.....	2,3	2,7
Övrigt.....	3,6	2,4
	39,8	38,4
<i>Diverse</i>	2,5	2,8
	Summa 100,0	100,0

tidning, såsom ofta är fallet, trycker av en nyutkommen förordning eller ett politiskt tal av någon ledande rysk politiker in extenso kan det den dagen bli rätt ont om utrymme för andra nyheter.

Själva begreppet »nyhet» avviker också från västerländsk uppfattning. Nyheter utgör enligt sovjetrysk uppfattning allt som hänger ihop med sovjetsamhällets uppbyggnad — men också endast sådant. Detta framgår också på sätt och vis av den ovan citerade statistiken: vad som sammanhänger med produktionens utveckling utgör ju närmare en tredjedel av hela tidningens innehåll, medan idrottsnyheterna icke uppgå till en procent. Härmed skall ingalunda göras gällande att nyheter om personer skulle saknas. De förekomma i ej ringa utsträckning, men blott i fråga om personer av betydelse för sovjetsamhällets uppbyggnad och utväljas endast ur sådana synpunkter som i detta hänseende äro av intresse. Starkt markerar Inkeles för övrigt skillnaderna mellan pressorgan av skilda slag. Utom diverse specialorgan av växlande omfattning skiljer han i huvudsak på tre slags tidningar: de lokala, med ytterst begränsad rörelsefrihet och därför även begränsat ansvar — de stora centrala tidningsorganen, med sina direkta kanaler till den högsta partiledningen — och de regionala tidningarna, vilkas chefer ha ett betydande ansvar och anses böra göra självständiga propagandainsatser, ehuru utan att få tillräckligt

snabba och klara informationer om vart ledningen vill komma. Att stå i spetsen för ett organ av den sistnämnda typen tycks att döma av hans framställning vara bland världens minst avundvärda sysselsättningar.

Finns det pressfrihet i USSR? Kommunisterna påstå att så är fallet, medan alla andra skratta redan åt själva tanken. Förklaringen torde vara att man talar om olika saker. Ur »borgerlig» synpunkt innebär pressfrihet att en medborgare har möjlighet att i tryck offentliggöra sin personliga mening. Det påstår ingen att han kan få göra i den kommunistiska staten. Om hans uttalade åsikter stämma med vad kommunistpartiets ledning önskar få publicerat, har han däremot oavsett yrke, ekonomisk ställning och förmåga att skriva tillfälle att få dem publicerade (det finns särskild personal i de stora tidningarna som ägnar sig åt att sätta fason på dylika alster). Sedan har bedömaren bara att i olika sammanhang klargöra vad för slags pressfrihet han talar om.

Det kanske allra intressantaste momentet i framställningen är det som behandlar radion. Denna skiljer sig till sin karaktär i hög grad från vad som är vanligt i Västerlandet, och otvivelaktigt har detta sin betydelse för att hålla den ryska allmänheten obesmittad av främmande inflytelser. Radioapparater av hos oss vanlig typ — med förmåga att efter fritt val ta in olika stationers program — äro skäligen få, 1947 endast 18 % av hela antalet. Om dessa apparaters styrka och mottagningsförmåga saknas uppgifter, men med tanke på hur stora avstånden äro förefaller det sannolikt, att ej heller de i allmänhet äro i stånd att ta in annat än ryska program. På senare år har man börjat försöka få fram kristallapparater, men något större antal ha dessa sannolikt ännu ej kommit upp till. Ungefär 80 % av Rysslands sex millioner radiomottagare äro däremot anknutna till trådradio, som från relästationer runt omkring i landet distribuera de officiella ryska programmen.

Men trådradion öppnar också andra möjligheter. I den mån de centrala programmen te sig otillräckliga eller mindre lämpliga, kunna de kompletteras och ersättas med lokala trådradioprogram. Så sker i ej ringa utsträckning, ehuru långt ifrån av alla trådradiosändare; befogenheterna äro i detta hänseende mycket noggrant fastställda.

Uppenbart är, att detta system — kompletterat som det är genom offentliga högtalareanläggningar och planer för grupplyssnande — erbjuder stora möjligheter ur propaganda- och agitationssynpunkt. Partiet och staten kunna icke blott bestämma vad

den ryska radion skall utsända, de kunna även nyansera och differentiera dess insatser efter behag, och framför allt ha de tämligen säkra garantier för att intet annat, »missledande» propagandamaterial kan komma den ryska allmänheten till del. »Kriget i etern» ger liksom så stora andra delar av den kalla krigsföringen Sovjetunionen fördelar utan motsvarande risker. Trots att det i ett så »teknokratiskt» inställt land nog sitter en liten tagg i själen på de maktavande över att man på det rent radiotekniska området i viss mån ligger efter andra länder finns det därför knappast någon anledning förmoda annat än att den skildrade strukturen hos rysk radio kommer att bli bestående.

Programinnehållet är belysande. 1947 års ryska radioprogram fördelade sig innehållsmässigt på följande sätt: musik (till stor del av hög klass) 60 %, rent politiska inslag 19,4, litterära program 8,6, barnprogram 7,9 och övriga programinslag 4,1 %. Man torde ha anledning förmoda att en viss politisk anstrykning präglade också de sistnämnda momenten i programmet, men alldeles bortsett härifrån är det intressant att konstatera, att kravet på att radion skall stå direkt i propagandans tjänst medfört att den snart enda betydande motvikten blivit de musikaliska momenten i utsändningarna. Av allt att döma är det också på detta område som standarden står högst, i enlighet med gammal rysk tradition.

Det här refererade ger endast en mycket ofullständig bild av alla de intressanta spörsmål som diskuteras i Inkeles' arbete. En kompetent läsare torde exempelvis ha rätt mycket att hämta ur hans framställning av den sovjetryska filmindustriens vedermödor, så mycket mera som denna industri ju även har sin betydelse som finansieringsmedel för kommunistpartierna väster om järnridån. Skildringen av de »lokala korrespondenternas» ställning i tidningspressen och av »självkritikens» roll i denna är ytterst läsvärd för var och en som har intresse av att nå fram till en viss förståelse av de skenbara motsättningarna i den interna sovjetpropagandans struktur. Analysen av de lokala agitatorernas problem och av de sociala förskjutningarna i den personal, som är verksam på propagandans och agitationens område, har likaledes sitt stora intresse. Här må det dock vara tillräckligt att avslutningsvis knyta an till slutreflexionerna i arbetet.

Bland de karakteristiska dragen i sovjetpropagandan fäster sig Inkeles vid den tröttande upprepningen av likartade argument och slagord samt vid den ständigt skärpta kontrollen över propagandamaskineriet. Han finner häri tecken på en viss osäkerhet hos le-

darna. Skolningen av det ryska folket har, menar han, ännu icke lyckats — eljest skulle rörelsefriheten kunna bli större. Den sovjetryska opinionen kan enligt hans uppfattning förliknas vid en stor skogsbrand. I utkanterna flamma lågorna med full styrka. Där har man den lilla gruppen av intensivt troende kommunister. Där bakom finns ett annat, betydligt större område där den kommunistiska tron pyr snarare än glöder; och huvuddelen av folkopinionen förliknas vid ett avbränt, kallt och askgrått fält.

Slutledningen må vara riktig nog. Men man har svårt att inte dra ut liknelsen ett steg till. Det må vara att huvuddelen av Sovjetunionens folk varken är brinnande eller glödande av kommunistisk trosvisshet; men det betyder nog inte, att den kan tändas av någon annan förkunnelse, byggd på större aktning för människovärdet. Avskild från mänskligheten i övrigt, kringgärdad av allsköns kontroller över sin åsiktsbildning, fattig, okunnig och liknöjd som den är, utgör den sovjetryska allmänheten knappast något lovande verksamhetsfält för västerländsk upplysningsverksamhet. T. o. m. i Hitlers Tyskland, där förutsättningarna likväl voro ojämförligt mera gynnsamma, var motståndsrörelsen betydelselös utanför vissa högt kvalificerade kretsar av intellektuella, ämbetsmän och militärer. I Ryssland måste detta förhållande vara än mer accentuerat. Efter att ha läst Inkeles' bok känner man snarast ett behov att varna alla dem som hoppas på att Rysslands folk skall resa sig i besvikelse över att kommunismen inte hållit vad den lovat, att det ryska folket själv skall göra slut på tyranniet och lämna ett avgörande bidrag till fredsarbetet i världen. Så enkelt är det knappast. Effektivitet betraktas ju som den största »förtjänsten» hos en diktatur; och frågan är väl om inte dess effektivitet är allra störst på den inre opinionsbildningens område.
